

- יסוד הגרי"ז לבאר את השינוי בין ברכות הראיה לברכת הגומל ושעשה לי נס.
- הרואה מקום שנעשה לו נס או לרבים או לאביו ולרובו – וחילוקי הדינים ביניהם.
- האם ניצול שואה מברך בראותו את אושויץ, האם צאצא שלו מברך? והאם צאצא מברך כשרואה אותו בעצמו?
- האם מברכים "שעשה לי נס" / "הגומל" כשניצל מסכנה? ערבי רדף אחריו וברגע האחרון חמק ממנו!
- ד' חייבים להודות – דקדוקי מקראות ומילי דאגדתא!
- האם מברכים "הגומל" על טיסה / הפלגה בים ונהר?
- ישב בבית סוהר ביפן או בחמאס, האם יברך "הגומל"?
- קטנים ונשים!
- ברכה בעמידה / לפני עשרה / לפני חכמים!

סימן ריח - ברכות הנעשים על הנסים

הקדמה – בסימנים שלפנינו יתבאר דיני "ברכות הנסים" ("הגומל" ו"שעשה לי נס"), ו"ברכות הראיה" (ברקים ורעמים, משנה הבריות וכדומה). והגרי"ז (בספרו עה"ת תהילים עמי' נה) כותב שיש חילוק בין הברכות "עושה מעשה בראשית" ו"כוחו וגבורתו מלא עולם" "משנה הבריות" ו"חכם הרזים" – דכל הנך נקראים "ברכות הראיה" ונתקנו על גבורתו של הקב"ה, שמכל דבר שאנו רואים גבורתו של הקב"ה ניתן לשבח ולברך על זה, אבל יש ברכות שנאמרו בשביל "קבלת הטובה" כמו ברכת "הגומל" וברכת "שעשה לי נס במקום הזה" שעיקר השבח הוא בשביל קבלת הטובה.

ועפ"ז מבאר הגרי"ז באופן נפלא את דברי הגמ' בפסחים (ק"ח, ב) שאמרו: "מאי דכתיב 'הללו את ה' כל גוים', אומות העולם מאי עבידתיהו?! הכי קאמר, הללו את ה' כל גוים אגבורות ונפלאות דעביד בהדיהו, כל שכן אנו דגבר עלינו חסדו". ופרש"י והרשב"ם "אגבורות ונפלאות דחזינן שעשה בעולם, וכל שכן אנו כי גבר עלינו חסדו יותר מכל אומה ולשון". ומבאר הגרי"ז שמכיון שהגאולה באה בדרך של נסים ונפלאות, ממילא מלבד מה שישאל צריכים להודות על קבלת הטובה צריכים גם אוה"ע להודות מצד "ברכות הראיה", אבל אילו היה בא זה שלא בדרך נס בפרסיה, היה שייך רק לישראל לברך על קבלת הטובה.

אך נראה להוסיף בזה – שההודאה על קבלת הטובה, אינה הודאה במסויים על קבלת הטובה אלא על זה שיש לנו את הקב"ה שמטיב לנו. ויסוד הדבר מבואר במלבי"ם עה"פ בתהלים (ק"ח, כד) "זה היום עשה ה' נגילה ושמחה בך" שכותב: "זה היום אשר עשה ה', הוא מיוחד לה', ובו נגילה ושמחה, בה' נשמח לא בהתשועה עצמה, כי עיקר השמחה היא מה שנודע לנו שה' עמנו ושנתן ליראיו נס להתנוסס". ונראה שזה גם כונת הרבינו יונה (ברכות כ"א, ב) שכותב: "אמרו במדרש, זה היום עשה ה' נגילה ושמחה בו, הוי אומר בה', כלומר אע"פ שזה היום הוא יום טוב ונעשה לנו בו נסים ונפלאות ואנו שמחים בהם, אפילו הכי עיקר השמחה אינה בעבור יום טוב אלא בעבור ה' לפרסם את כל הגדולות ואת כל הנוראות שהוא עושה עמנו".

חובה – ועוד יש לציין שכל הברכות שהביאם השו"ע הרי זה חיוב ולא רשות [לבד במקום שמפורש אחרת], והחיוב תלוי בראיה ואפילו אם אינו מתפעל (שער העין עמי' תכ).

סעיף א

הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל, כגון: מעברות הים, ומעברות הירדן, ומעברות נחלי ארנון, ואבני אלגביש של בית חורון, ואבן שבקט עוג לזרוק על ישראל, ואבן שישב עליה משה בעת מלחמת עמלק, וחומת יריחו מברך: שעשה נסים לאבותינו במקום הזה. ובין ברכה זו ובין שאר ברכות הראיה הרי הם כשאר ברכות, וכולם בהזכרת שם ומלכות.

סעיף ב

על נס שנעשה לקצת ישראל כל זמן שלא נעשה לכל ישראל או רובן, ואפילו נעשה לקצת שבטים, אין מברכין עליו.

הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל – המשני"ב (סק"ז) כותב שבנס שנעשה לרבים מברך רק שניכר הנס מתוך המקום (פי' שבראותנו מעברות הים נזכרים אנחנו שהמים אלו נחצו לגזרים, וכן בירדן היה נס במים גופא כדכתיב בקרא, וכן אבני אלגביש יודעים אנו שאלו הם האבנים שבהם נעשה הנס), אבל בבואנו סמוך לירושלים שקרה שם נס בעת מלחמת סנחרב שיצא מלאך ה' והמית כל המחנה, אין מברכין על כגון זה "שעשה נסים" מאחר שאין הנס ניכר מתוך המקום, והגם שניתן לכיון את המקום שנעשה בו הנס אעפ"כ אין הנס ניכר שהרי לא בגוף האדמה נעשה הנס. אך על נס פרטי שלו גם אם לא ניכר מתוך המקום כל שמגיע למקום ששם קרה הנס מברך. והנצי"ב (מרומי שדה ברכות נד) מדייק שלכן כאן הוסיף השו"ע ודקדק וכתב שנעשו "בו". ולגבי צאצאים של האדם – כותב השו"ע הרב (סב"ה יג, א) שדינם כמו נס של רבים שמברכים רק אם הנס ניכר מתוך המקום.

השתנה המקום – מי שנעשה לו נס באיזה מקום, ושוב חפרו וסלקו את העפר והאדמה שעמד עליו בשעת הנס ונעשה שם בור עמוק, האם כאשר יגיע אח"כ למקום הנס ויראה את קרקעית הבור המכוון נגד מקום הנס שהי' למעלה ממנו צריך לברך, וכן יש לדון גם להיפך, במי שנעשה לו נס במקום, שוב הוסיפו על מקום ההוא שכבות אדמה ועפר שכבה ע"ג שכבה עד שהמקום שנעשה בו הנס הוגבה הרבה, האם כשרואה צריך לברך כיון שמכוון תחתיו הוי המקום שנעשה לו בו נס והוי כרואה מקום הנס. וכותב בשו"ת בצל החכמה (ה, סג-ח) דכל שלא

העמיקו או הגביהו את המקום ג' טפחים, יברך על ראייתו בשם ומלכות דכל פחות מג' כלבוד דמי. אבל העמיקוהו או הגביהוהו ג' טפחים או יותר צ"ע, ולכן יברך בכזה בלי שם ומלכות.

ראה המקום ולא בירך אם יכול לברך אחרי שכבר נסתלק משם – כותב הביה"ל (ד"ה במקום) שאינו יכול לברך רק כל זמן שרואה את המקום¹ אבל אם עבר כבר ואינו רואה אותו הפסיד ברכתו, וכמו שמצינו בשמע רעמים (לקמן סימן רכז סעיף ג). וכן יהיה הדין ברואה אדם שנעשה לו נס המבואר בס"י בהג"ה אם כבר עבר האיש ולא בירך והרחיק ממנו עד שאינו רואהו שוב אינו מברך. והוסיף הביה"ל לחדש עוד, שאפילו חזר למקום – כל שלא עבר שלשים יום מהראיה ראשונה לא יברך גם אם לא בירך בפעם הראשון, וכפי שמצינו לגבי ברכת שהחיינו על פרי חדש, ש"יא (עי' מג"א רכה, ט) דמכיון שלא ברך בפעם ראשון כשראהו שוב אינו מברך, והגם ששם לא נקטינן הכי, היינו משום דאנן קי"ל דתלוי הדבר באכילה, אבל בזה דודאי הברכה נתקנה על הראיה לחוד שראה מקום הנס וכיון שכבר ראה המקום ואין ד"ז חדש אצלו א"צ לברך עד שיעבור שלושים יום ואז הוי כראיה חדשה. וע"ע במשנ"ב (רכו, ה) ושעה"צ שם אות ג.

ראיה ממרחק או במשקפת – אם המשקפת עשויה בתבנית זכוכית מגדלת וראה את הדבר צריך לברך [אבל אם זה עשוי על בסיס מראות אינו מברך] (שער העין עמ' תכב). [אולם יעוי' בקצוה"ש (בדה"ש סו, א) שהאריך לדון שמא צריך שיהיה תוך ד"א אמות למקום הזה, ומחד גיסא מוכיח מקשת שמברכים עליו הגם שהאדם עומד רחוק ממנו, אבל במקום שהנוסח "במקום הזה" או בבית הקברות שמברכים "אשר יצר אתכם" ומשא"כ שאר ברכות כגון "שעשה היס הגדול" וכדומה. ודן לגבי ברכת "הרואה ירושלים בחורבנה" שמברך רק מן הצופים (עי' תקסא, ב)].

סעיף ג

כל אלו הדברים אינם אלא כשרואה אותם משלשים לשלשים יום, ואז הם חובה כמו בפעם ראשונה.

שלושים יום – כל שלא עבר שלושים יום אסור לברך. ולא דמי בברכת רעמים וזועות ובשמים שמברך בכל פעם ואפילו בו ביום, דשאני התם שמברך ארעמים וזיקים חדשים ועל ריח חדש שנודף תמיד, משא"כ הכא שלא נתחדש שום דבר מזמן שברך ע"כ לא חשיב לברוכי אא"כ עבר זמן מרובה כלי יום. ואת השלושים יום מונים חוץ מהיום שראה וחוץ מהיום שעומד בו עתה (משנ"ב).

ביסוד השיעור של שלושים יום – כותב הערוה"ש (סעיף ה): "דכל שלשים הוה כדבר חדש ולכן נקרא "חודש" שהוא לשון חדש שהלבנה מתחדשת בו וישראל נמשלו ללבנה, ואם כי אינו בצמצום שלשים מ"מ זהו דרך המיצוע דאין מחשבין שעות לחדש, ולכן גם בפדיון הבן ובאבלות ובנפל החשבון הוא על שלשים, וכן בברכות הראייה דאחר שלשים חובה לברך כמו בפעם הראשון".

סעיף ד

הרואה מקום שנעשה נס ליחיד, אינו מברך; אבל הוא עצמו מברך שעשה לי נס במקום הזה; וכל יוצאי ירכו גם כן מברכין שעשה נס לאבי במקום הזה.

"שעשה לי נס במקום הזה" – אחר שארע לו הנס יברך "הגומל", ואח"כ כשחוזר ומגיע לשם יום יברך "שעשה לי נס" (משנ"ב).

"שעשה נס לאבי" – גם יוצאי ירכו מברכים על מקום שנעשה נס לאביהם, ובן מברך "שעשה נס לאבי" ונכד ואילך יברך "לאבותי או לאבי אבא". ואם באו שני בנים יחד יאמרו "שעשה נס לאבינו" ושני נכדים יאמרו "לאבותינו" (משנ"ב ושעה"צ). וראה בשו"ת בצל החכמה (ה, סב) שמצדד עפ"ד הילקו"ש (שמואל א רמז קלג) ששני אנשים שארע להם נס וחזרו למקום שיברכו "שעשה לנו נסים".

נולדו קודם שקרה הנס – יש חילוק בין בנו ובן בנו שמברכים גם אם נולדו קודם שקרה הנס משום כבוד אביהם, לנין ואילך שמברכין רק אם נולדו אבותיהם אחר שקרה הנס לאביהם הראשון [מאחר שיש חולקים שלא יברכו כלל] שאז הם שותפים כולם באותו הנס (משנ"ב).

נס שארע לאמו, ואב על בנו, ואשה לבעלה ובעל לאשתו – הביה"ל (ד"ה וכל) כותב: "ופשוט דאם נעשה נס לאמו או לאם אמו, ג"כ מברך "שעשה נס לאמי" או "לאם אמיי". ומוסיף: "גם זה פשוט, דזולת יוצאי ירכו אין שום אחד רשאי לברך אנס דאידך, ואפילו בעל על אשתו או אשה אבעלה, וכן אין אב רשאי לברך אנס בנו".

סעיף ה

מי שנעשה לו נסים הרבה, בהגיעו לאחד מכל המקומות שנעשה לו נס צריך להזכיר כל שאר המקומות ויכלול כולם בברכה אחת.

הזכרת שאר הניסים שארעו לו – מקור הדבר מסוגית הגמ' בברכות (נד, א) שאמרו "מר בריה דרבינא איתרחיש ליה ניסא בערבות, ותו זימנא חדא הוה אזיל בריסתקא דמחוזא נפיל עליה גמלא פריצא אתפרק ליה אשיתא על לגוה, כי מטא לערבות בריך "ברוך שעשה לי נס בערבות ובגמל", כי מטא לריסתקא דמחוזא בריך "ברוך שעשה לי נס בגמל ובערבות". ומזה מוציא הרא"ש (ברכות ט, א) שיחיד שמברך על

¹ וכל זמן שרואה את הדבר אפילו עבר זמן רב צריך לברך, וגם באופן שנוסע ומידי פעם ההרים וכדומה מסתירים את היס אעפ"כ לא הפסיד את הברכה כי כל שדעתו להמשיך ולרואה הכל נחשב כראיה אחת (שער העין עמ' תכא-תכב בשם הגריש"א).

נס שארע לו יכלול גם את שאר המקומות שארע לו בהם ניסים², ויזכיר תחילה את המקום שעומד בו ואח"כ יזכיר את שאר המקומות. ודע שהגם שכלל את שארי הנסים בברכה זו, אעפ"כ אם אח"כ פגע במקום השני אפילו בו ביום, יברך שוב וגם שם יזכיר את שאר המקומות וגם את המקום הראשון (משנ"ב ושעה"צ).

נוסח הברכה – בשו"ע הרב (סב"ה יג, א) מובא: "שעשה לי נס" במקום הזה ובמקום פלוני ובמקום פלוני". וכ"ה בערוה"ש (סעיף ח) ובכה"ח (ס"ק כג). אמנם בראב"ן (ברכות ס"י קצו) הנוסח הוא: "ברוך שעשה לי נסים" במקום זה ובמקום פלוני".

נסי רבים – בנסי רבים שמחוייב כל אחד להזכיר לברך כשמגיע למקום הנס, אין צריך להזכיר את שאר המקומות שנעשו בהם נסים לישראל (משנ"ב).

יוצאי חלציו – גם בנס של יחיד שכאמור שצריך להזכיר את כל המקומות – זה רק הוא עצמו אבל לא יוצאי חלציו (משנ"ב).

סעיף ו

על נס של רבו צריך לברך כשם שהוא מברך על נס של אביו. הגה: י"א דה"ה אם רואה האדם שנעשה לו הנס מברך עליו, כמו שמברך על המקום שנעשה בו הנס (אבודרהם).

נס של רבו – יברך "שעשה נס לרבי במקום הזה". אולם זהו רק על רבו מובהק, וגם החיוב הוא רק עליו בעצמו ולא על יוצאי יריכו (משנ"ב).

ברכה על האדם שנעשה לו הנס – י"א שאם רואה את אביו או רבו וכדומה שמחוייב לברך על מקום שנעשה להם נס, ה"ה שיש לברך כשרואה אותם, וממילא כל שלא ראה אותם שלושים יום צריך לברך. ונוסח הברכה "ברוך אתה וכו' שעשה נס לאבי או לרבי", ובאדם מסויים יברך "שעשה נס לאדם הזה" או "ברוך שעשה לך נס" (משנ"ב). ואם בירך על המקום ותוך לי יום ראה את האדם – לא יברך, ואז אם רואה את האדם תוך לי יום לא יברך עליו, וכן להיפך (ביה"ל).

סעיף ז

על נס של אדם מסויים, כיוצא בן צרויה וחביריו, וכן על נס של אדם שנתקדש בו שם שמים כגון דניאל וחביריו, מברך. לפיכך הרואה גוב אריות של דניאל, וכבשן האש של חנניה מישאל ועזריה, מברך: שעשה נס לצדיקים במקום הזה.

אדם מסויים שנתקדש שם שמים על ידו – ראה בביה"ל (ד"ה לפיכך) שכותב לבאר שאם נתקדש שם שמים על ידו, הרי זה נחשב לכל אדם כרבו וצריך לנהוג בו כבוד ולהודות להשי"ת על הנס שהזמין לו כמו שהאדם מודה על נס של רבו.

בזמנינו – ראה בביה"ל (ד"ה על) שהאריך שלא די באנשים חשובים בישראל, אלא רק אותן שיצא טבען בכל ישראל, או אדם שהלך בשליחות של כל ישראל, ולא מצוי בדורות שלנו שאנו מפוזרין בכל העולם סגנון כזה. ולכן בודאי למעשה אין נוהג כיום ברכה זו.

גוב אריות – הב"ח (סעיף ג) כותב בשם המהרש"ל לברך על כל גוב אריות, אבל הוא חולק עליו שאין מברכין אלא על גוב אריות של דניאל, וכן משמעות דברי השו"ע (עולת תמיד). אולם השעה"צ (אות כו-כח) מצדד בפשיטות לברך.

סעיף ח

הרואה אשתו של לוט מברך שתים: עליה אומר בא"י אמ"ה דיין האמת, ועל לוט אומר: בא"י אמ"ה זוכר הצדיקים.

רואה אשתו של לוט כשהיא נציב מלח – מברך "דיין האמת" על הצער שלא הועיל זכות של אברהם להצילה, שזה מורה על תוקף הדין (שעה"צ אות כב). ומאחר שבמקום הזה ניצל לוט בזכותו של אברהם יברך גם "זוכר הצדיקים". אבל כשרואה את קברו של לוט אינו מברך כלל, מאחר ששם לא ניכר זכירת הצדיקים (משנ"ב ושעה"צ).

סעיף ט

יש אומרים שאינו מברך על נס אלא בנס שהוא יוצא ממנהג העולם; אבל נס שהוא מנהג העולם ותולדתו, כגון שבאו גנבים בלילה ובא לידי סכנה וניצול וכיוצא בזה, אינו חייב לברך; ויש חולק, וטוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות.

מאורע של מנהג העולם (כגון יולדת) – לכו"ע אין צריך לברך "שעשה לי נס", וכפי שהכריח הגר"א דאל"כ כל יוצאי יריכן יצטרכו לברך לעולם. והטעם כותב הביה"ל (ד"ה ויש) שאין זה נס כלל, מאחר שרוב חולים ויולדות לחיים, ואנן לכו"ע נס בעינן.

נס שיוצא ממנהג העולם – לכו"ע צריך לברך. וכגון במעשה המסופר בגמרא באחד שהלך במדבר והיה בסכנת מיתה מחמת צמא ואיתרחיש ליה ניסא ונפק ליה מעין מים וכיוצא בזה (ביה"ל שם ומשנ"ב ס"ק כט). וכפי שכותב האבודרהם (ברכת הראייה השבת): "דוקא בנס שהוא

² ויתכן שיסוד הדבר ע"פ מה שהבאנו בהקדמה בשם המלבי"ם, שיסוד ההודאה על קבלת הטובה היא על שיש לנו את הקב"ה שמטיב לנו – ולא על עצם קבלת הטובה, וזהו שנאמר "נגילה ונשמחה בך". וממילא מתאים מאוד לפרט גם את שאר הניסים.

יוצא ממנהג העולם או מדרך התולדה, כגון מעברות הים ומעברות הירדן והדומה להם, וכמר בריה דראבנא דאיתרחיש ליה ניסא ונפק ליה עינא דמיא בפקתא דערבות".

נס שהוא מנהג העולם ותולדתו (כגון גנבים ובא לידי סכנה) – בזה הביא השו"ע ב' שיטות אם יברך "שעשה לי נס" כשחוזר לשם, שיי"א שכל דבר שמזמין ה' ברגע זו בדרך התולדה ג"כ מקרי נס, כגון שבאו גנבים או גולנים עליו וקרוב שיהרגוהו, ונזדמנו בני אדם או סיבה אחרת שנתפחדו וברחו מחמת זה, הגם שלא היה כאן שינוי בטבע, מ"מ נס הוא שהזמין הקב"ה לשעה זו. ומאחר שכאמור יש בזה מחלוקת, מסיק השו"ע לברך בלא שם ומלכות. וכל הנידון לגבי ברכת "שעשה לי נס במקום הזה" כשחוזר לשם אחת לשלושים יום, אבל אחר הנס יברך ברכת "הגומל" (ביה"ל שם ומשני"ב ס"ק לא).

תלוי בסכנה או בהצלה – והנה דעת המג"א דסגי שהסכנה היתה שלא כמנהג העולם גם אם ההצלה היתה כמנהג העולם, ולכן אם קפצה עליו חיה והצליח לברוח ממנה או שנתקבצו הרבה בני אדם והבריחו אותה יברך, ורק באופן שבאו עליו גנבים זה נחשב סכנה כמנהגו של עולם. אולם הנה האבודרהם (ברכת הראייה השבח וההודאה) כותב: "וא"ת והרי פורים שהיה נס כמנהג העולם ומברכים "שעשה נסים". ויי"ל התם נמי יצא ממנהג העולם מפני ב' דברים, הא' שבטל כתב המלך והוא הפך דת פרס ומדי. והב' שהרג קרוב לפי אלף מאומתו בעבור אהבת אשה אחת ואין זה מנהג העולם וטבעו. ובחנוכה לאו משום מעשה דיהודית מברכין "שעשה נסים" אלא משום פך השמן שהיה חתום בחותמו של כ"ג ולא ה' להדליק אלא יום אחד ונעשה בו נס והדליקו ממנו ח' ימים שהי' כמעשה אליהו ואלישע". ומדבריו אלו מוכיח השע"צ (אות כו), שאין הדבר תלוי בסכנה אלא בהצלה. ולכן מסיק המשני"ב שצריך שההצלה תהיה שלא כמנהג העולם, דהיינו שההצלה לא תהיה ע"י שצק לעזרה או שנזדמנו בני אדם שם וברחו. ולכן אם ניצל מדריסת שור, יהיה תלוי באיזה אופן היה ההצלה, אם היה בדרך נס גמור או במנהגו של עולם כגון על ידי בריחה וכיוצא בו.

נס גמור – אולם אם נפל עליו כותל והיה נס גמור, אז זה דומה לנפל לגוב של אריות שבודאי מברך, ולכן אם נפל עליו אבן וכיוצ"ב או שעבר עליו עגלה טעונה שבדרך הטבע היה שימות ע"יז וניצול ממתנה, כשיגיע לאותו מקום משלשים לשלשים צריך לברך (שם ומשני"ב ס"ק לב ושע"צ שם).

נפל אבן וכדומה סמוך לראשו וניצל – נפל אבן סמוך לראשו או נתקע ברזל סמוך לעינו ונעשה לו נס ולא נפל האבן על ראשו ולא נתקע הברזל בעין ממש, הנה לדעה ראשונה הנ"ל ודאי אין מברכין, ולדעה שניה יש להסתפק אם לברך מאחר שהיה קרוב לדבר שיש בו סכנה וניצול או שזה גרוע טפי מבאו עליו לסטים (משני"ב ושע"צ).

"הגומל" – והנה החיי אדם (סה, ה) מוסיף על הנ"ל: "אבל אם באו עליו גנבים או שנפל אבן או ברזל סמוך לו, אע"פ שהיה בסכנת מיתא אילו נפל עליו, אינו מברך שעשה לי נס, אבל האחרונים הסכימו לברך הגומל". אולם המהר"ל (נתיבות עולם נתיב העבודה פי"ג) כותב: "ועתה יש בני אדם שכאשר זרקו אבן עליו ולא הגיעו האבן מברכין "גומל חסדים טובים", וכל זה מנהג של עמי הארץ כי אף אם רדפו אחריו בחרב ונמלט אין זה מן הארבעה אשר צריכים להודות, ולכך אמר מנינא לומר שלא יברך כי אם על ד' דברים, וזה כי אלו ד' דברים כבר היה בים, וכן כבר היה במדבר, וכן כבר היה חולה, וכן כבר היה בבית האסורין ויצא ממנו, אבל דבר אחר שלא היה בצרה רק שלא בא עליו צרה אינו בכלל הארבעה שצריכים להודות". והוראת פוסקי זמנינו³ כשיטת המהר"ל שבכה"ג גם לא יברך "הגומל", מאחר שלא היה בפועל בתוך הסכנה אלא כמעט בסכנה, ואי"ז דומה למש"כ המשני"ב (ס"ק לא) כי שם היה בתוך הסכנה ממש ורק לא היה נס גמור. ובאמת יש כאן חידוש גדול, שהרי בסין ריט מבואר שמברכים "הגומל" על ד' הדברים גם אופן שבפועל לא היה סכנה, כי זה במקום שייך סכנה, ואי"כ מדוע לא יברכו על הציורים הנ"ל וצ"ע.

ניצולי שואה – לאור האמור יש לעיין האם ניצול שואה יברך כשרואה את המחנה בו שהה תקופה ממשוכת עד שהצליח לחמוק ולברוח משם. והנה לדעת המג"א הנ"ל מסתבר שיש לו לברך כי הסכנה ודאי לא היתה כמנהגו של עולם, והנאצים ימ"ש ודאי יש לדונם כחיה שקפצה עליו. אולם לפי הכרעת המשני"ב שאנו דנים על ההצלה, יש לעיין אם מה שחמק מתחת ידם יחשב כדבר שאינו כמנהגו של עולם. והנה יעו"י בביה"ל (ריט, א ד"ה חבוש) מש"כ בתו"ד "שאם הישיבה גופא בבית הסוהר הוא סכנה כמו שידוע שיש בתי אסורים על פשעים גדולים שהישיבה בהם זמן מרובה הוא סכנת נפשות בודאי צריך לברך כשיצא משם" – ולכאורה הגטו ומחנות העבודה אינם גרועים מבית האסורים, אולם שם הנידון לגבי ברכת "הגומל" ואין להכריח משם לברך בכה"ג גם "שעשה לי נס במקום הזה". ועוד יש לדון בזה מצד שאין ניכר הנס מתוך המקום – והרי הביה"ל (סעיף א) כותב "שאין המברך מברך עד שיראה בפרט מקום הנס כמו שהרואה יס סוף לא יברך אם לא ראה מקום שעברו בו וכן הרואה הירדן עד שיראה מקום שעברו" – וקשה לכיין מה בדוק נחשב במחנות ובגטו המקום בו בדיוק ניצל (עי' בשו"ת בצל החכמה ה, סב) – אלא שכבר ביארנו לעיל שיחיד מברך על ניסו גם אם לא ניכר הנס מתוך המקום, אולם יוצאי חלציו לא יברכו אם ננקוט

³ בהליכו"ש (תפילה פכ"ג ד"ה אות א) מובא שאם השליכו לעברו צרור או אבן ולא פגע בגופו גם אם פגע בזכוכית שעל ידו, ונתנפצה כל שלא ניתזו רסיסים עליו לא יברך. וכן מי שעמד ברחוב ונורו יריות לעבר מקומו, כל שלא פגע בו אינו מברך. וכ"ה דעת הגריש"א (עי' אשרי האיש ח"א מ-יט) כגון מי שנסע במקום ערבים והשליכו לעברו בקבוקי תבעירה או אבנים והחטיאו את המטרה, אין לו לברך הגומל. וכן אם פגעו האבנים בשמשות רכבו ולא נגעו בו לא יברך, אך אם רכבו התחיל לעלות באש ונמלט מהמקום וניצל, יברך. וכן אם היה תאונת דרכים והצליח ברגע האחרון לסטות מהנתיב לא יברך – כי בכל זה לא היה בפועל בסכנה וניצל ממנה אלא שהיה יכול לבוא לידי סכנה ולא בא וע"ז לא מברכים הגומל. והדבר נוגע לחיילים ששוהים במקום סכנה, שכל שבפועל לא היה איזה תקרית ומאורע לא יברכו. אולם בשבט הלוי (ט, מה) כותב על חיילים: "דמי שבא משטח סכנה ממשית מוקף שוללים ורוצחים, אע"ג דלא קרה נס בפועל, הא גופא ניסא הוי דיצא לחיים לא פחות מעוברי ימים כל הזמן בים שקט דמברכין דעצם העברה בים נחשב נס". (וע"ע בספר שיעורי מרן הגריש"א עמ"ס ברכות שהביא בשמו, שאם מחבל ירה יריות לעברו והחטיא את המטרה שכן יברך, שמאחר שיש לו רובה הרי זה נחשב שכן היה בתוך הסכנה וצ"ע).

שאכן זה לא נחשב ניכר הנס מתוך המקום (וכמשי"כ שם לעיל). ואם ננקוט שיש לברך אז לפי המבואר לעיל בסעיף ו י"א לברך על כל ראייה של הניצול שואה כשוראים אותו צאצאין אחת לל' יום.

בדברי השו"ע "טוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות" – מבואר שגם לא יזכיר "מלכות" מספק, וכ"ה במשנ"ב (תקס"א, ו) – אולם האג"מ (יו"ד ג, קכ"ט-ה) כותב עלה: "אבל מלכות יכול להזכיר, דליכא איסור מלהזכיר על השי"ת בכל עת שרוצה "מלך העולם", ולכן מה שאיתא במשנ"ב סימן תקס"א סק"ו "בלי שם ומלכות" נראה אגב רהיטא, אבל כוונתו לאסור רק בהזכרת השם ויאמר "ברוך אתה מלך העולם דיין האמת". ובשו"ת שלמת חיים (סי' קצ"ז-רא) כותב לבאר את דברי המשנ"ב שהטעם הוא "שלא יסברו שבזה יוצאים בדיעבד בברכה". אך באמת הנה הרמ"א (אה"ע לד, ג) כותב שיזכיר בלא "הזכרת שם" וכותב עלה החלקת מחוקק (אה"ע לד, ו): "משמע אבל מלכות מזכירין, ובדוכתי אחריתי אמרינן טוב לברך בלא שם ומלכות" (ויעו"ש בפתח"ת). וצ"ע בכל זה.

סימן ר"ט - ברכת הודאות היחיד

סעיף א

ארבעה צריכים להודות. יורדי הים כשעלו ממנה, והולכי מדברות כשיגיעו לישוב, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא, וסימנך: וכל החיים יודוך סלה. "חולה" "סורים" "ים" "מדבר".

הקדמה – בסוגיית הגמ' בברכות (נד, ב) אמרו: "אמר רב יהודה אמר רב, ארבעה צריכין להודות. יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא. יורדי הים מנלן? דכתיב (תהלים פרק קז) "יורדי הים באניות וגוי' המה ראו מעשי ה'", ואומר "ויעמד רוח סערה יעלו שמים ירדו תהומות", ואומר "יחוגו וינועו כשכור", ואומר "ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקתיהם יוציאם", ואומר "יקם סערה לדממה", ואומר "וישמחו כי ישתקו", ואומר "יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם". הולכי מדברות מנלן? דכתיב (שם) "תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו ויצעקו אל ה' וידריכם בדרך ישרה יודו לה' חסדו". מי שחלה ונתרפא, דכתיב (שם) "אולים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו כל אכל תתעב נפשם וגוי' ויצעקו אל ה' בצר להם וגוי' ישלח דברו וירפאם וגוי' יודו לה' חסדו". מי שהיה חבוש בבית האסורין מנלן? דכתיב (שם) "יושבי חשך וצלמות וגוי' כי המרו אמרי אל וגוי'", ואומר "ויכנע בעמל לבם וגוי'", ואומר "ויצעקו אל ה' בצר להם", ואומר "יוציאם מחשך וצלמות וגוי'", ואומר "יודו לה' חסדו".

ומי שנתחייב בארבעתן אעפ"כ אינו מברך כי אם ברכה אחת לכולן (משנ"ב סק"ג).

סדר – והנה בסדר המקראות בשם בתהלים הסדר הוא: [א] הולכי מדבריות (פסוקים ג-ו). [ב] יושבי בית האסורים (י-טז). [ג] חולה (יז-כא). [ד] יורדי הים (כג-לא). ואילו בגמרא ובשו"ע הסדר הוא: [א] ים. [ב] מדבר. [ג] חולה. [ד] אסורים. ועמדו על כך התוספות שם (ד"ה ארבעה): "ובתהלים לא חשיב כזה הסדר אלא חשיב הולכי המדבר ראשון, דקרא נקט סדר המסוכנין יותר תחילה, וגמרא נקט המצויין תחלה" (וראה בסמוך מש"נ בשם המלבי"ם). וראה בחת"ס (שו"ת או"ח א, נא) שכותב: "הש"ס סידר ב' שהן ד', ב' הם שהאדם עצמו מרצונו מכניס עצמו בסכנה, א' מהם ים מכניס עצמו לסכנה בידי שמים כי אם לא שלחו עליו משמים רוח סועה וסוערה אין כאן סכנה על הרוב הא חדא, וזאת שנית שמכניס עצמו בסכנת מדבר שהוא סכנת בעלי חיים אריות וגנבים או רעבון וצימאון אין מים ואיננו משמים, שהן ד' שהסכנה באה מאילו, א' משמים היינו חולה ב' גירוי אויבים היינו חיבוש והרי מסודרים בסידור נכון בש"ס. אמנם דהע"ה סידרום ברה"ק בסידור אחר ואנחנו לא נדע".

שינויי הלשונות – ויש כמה וכמה דקדוקים נפלאים במקראות: דהנה על הולכי מדבר ויורדי הים נאמר "ויצעקו אל ה' בצר להם" ממצוקותיהם יצילם", ואילו באסורים ובחולה נאמר "ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקותיהם יושיעם". והנה הרד"ק כותב: "צעקה בצד"י וזעקה בזי"ן ענין אחד, לפיכך נכתב זה הענין פעמים בצד"י ופעמים בזי"ן, ובה המזמור הולכי מדבר ויורדי הים "ויצעקו" בצד"י, אסירים וחולים בזי"ן. ומסורה ממצוקותיהם קדמאה "יצילם" תניינא ותליתאה "יושיעם" רביעאה "יוציאם". אולם המלבי"ם מבאר את החילוקים באופן נפלא: "במדבר ובים אמר "ויצעקו" ובחולה ובית האסורים אמר "ויצעקו", כי צעקה גדולה מזעקה, וכן אמר בשני אלה "יצילם" ובחולה ומאסר אמר "יושיעם" כי הצלה גדולה מישועה, כי סכנת הים והמדבר גדולה יותר מחולי ומאסר" (אולם זה שלא כדברי התוס' שכתבו דקרא נקט ליורדי הים אחרון כי הוא פחות מסוכן).

"ויצילו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה" – יש להעיר שמקרא זה (פסוק כב) מופיע אחרי הולכי מדבריות יושבי בית הסוהר וחולה – ולפני יורדי הים, והלא דבר הוא. [א] ומבאר הרד"ק: "ואמר בזה "ויזבחו" מה שלא אמר כן באחרים, לפי שהחולים יארכו ימי בריאותם ובין כך הם נודרין זבחים בהתחזקם מעט מעט, ויזבחו זבחים כאשר יִשְׁלְמו ימי בריאותם. וגם יורדי הים, והולכי מדברות, והאסורים אפשר גם כן שיזבחו גם הם, אלא אמר בחולים לפי שנמצא בהם ברוב". [ב] והמלבי"ם מבאר: "הנה בשתי פעמים הראשונים לא הזכיר רק שידוד על הנס הפרטי שנעשה להם עתה, הגם שהדין הוא שמי שנעשה לו שני נסים כשמברך על נס אחד צריך לברך גם על השני כמ"ש בפרק הרואה, והיה ראוי שהיוצא מבית האסורים יזכיר גם נס הצלת המדבר, אולם הוא לא הכיר עדיין חסדי ה', כמ"ש (פסוק יז) "אולים מדרך פשעם", ולא הודה רק על הדבר שניצל ממנו בשעתו, ועתה שניצל זה שלשה פעמים "יודו לה' חסדו ויספרו מעשיו" שיספר גם הנסים הראשונים, וכן עד עתה לא הביאו עדיין זבח תודה, ועתה יזבחו זבחי תודה זבחים רבים, גם בעד הפעמים הראשונים שלא השלימו הודאתם כראוי, ויספרו כל הגי' נסים ביחד". [ג] והחת"ס (או"ח א, נא) יצא לדון ולחדש מכח זה כדלהלן: "דוד המלך ע"ה סידרום ברה"ק כו' וסידר יורדי הים לבסוף, ואחר ג' ראשונים סיים "ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה, נראה היינו בשעת זבחי תודה אומרים שירה על הנסכים מזמור לתודה ואז גם הבעלים אומרים שום שבח מעין המאורע כו'. אחר ג' אלו סיים "ויזבחו זבחי תודה" דראוי לנדור עליהם זבח תודה, שוב מתחיל מהולכי מדבריות ומסיים "וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו", משמע מזה דירודי הים שהוא עצמו הכניס עצמו אל הסכנה וגם נמסר

לדין שמים כי רבים רחמיו ולא בידי בעלי חיים, ע"כ אינו חייב קרבן אלא לרומם בקהל עם ותרי רבן, נמצא לפ"ז תלת קמייטא "יזבחו זבח תודה" ולא צריכי "קהל עם" ו"מושב זקנים", ויורדי הים סגי להו בהודאה בציבור ותרי רבן".

"**יִרְמְמוּהוּ בְּקֹהֶל עַם וּבְמוֹשֵׁב זְקֵנִים הַלְלוּהוּ**" – יש לבאר את הלשון "רוממות" שאמר על "בקהל עם" ואת הלשון "הילול" שאמר על הזקנים. ומבאר המלבי"ם: "יש הבדל בין הרוממות והתהלה, הרוממות היא מצד מעשיו הנסתרים, וזה להמון עם הבלתי מכירים את ה' הוא מרומם בעיניהם, והתהלה הוא מצד מעשיו הגלויים, וזה "במושב זקנים" ותלמידי חכמים המכירים מעשיו, וכמ"ש חז"ל צריך לאודויי באפי עשרה ותרי מנייהו רבן".

"**יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם**" – מבואר בלשון המקרא שיש שני ענינים "חסד" ו"נפלאות" – והמושג של "נפלאות" מתייחד לספר זאת לבני אדם, ואילו המושג של "חסד" הוא הודאה של האדם בינו לבין קונו. והענין הוא (כמדומה שמעתי מהגר"ד סגל שליט"א), ש"נפלאות" זהו דברים פלאיים שלא בשגרה, שכל אדם ששומע את המאורע מתפלא – ולכן אדם שנעשה לו נפלאות הוא מספר זאת לבני אדם. אבל "חסד" כולל דברים שהאדם מרגיש בחוש איך שהקב"ה דואג לו בהשגחה פרטית וכד', וזה כולל כל מיני פרטים שאדם שיספר זאת לחבירו הוא לא יתלהב. אך האדם עצמו מרגיש חסד ה' שלא עוזב אותו וכמשי"נ (תהלים נב, ג) "חסד א'ל כל היום". והדברים הללו אין ענין לספר לבני אדם כי אם "יודו לה' חסדו".

אמנם ישנם "נפלאות" שהם נפלאות גדולות מאוד, וצריכים אנו עליהם תשומת לב מיוחדת, מאחר שהם דברים שבשגרה. למשל בלידת תינוק שהוא מן הנפלאות הגדולות ביותר בבריאה, ומתוך ההרגל הדברים עוברים אצלנו כמעט כלאחר יד! וכך גם גוף האדם הוא פלא גדול – וכפי שכותב השו"ע (או"ח סי' ו) שזהו הברכה "ומפליא לעשות" – שהרי האדם דומה לנוד מלא רוח, ואם יעשה אדם בנוד נקב כחודה של מחט, הרוח יוצא, ואילו האדם מלא נקבים ורוחו משתמרת בתוכו, הרי זה פלא. וזהו הדוגמא שבחרו חז"ל לבאר את הפסוק בתהלים (פו), שנאמר "כי גדול אתה ועושה נפלאות אתה אלוקים לבדך", וכפי שמציין הגר"א (או"ח סי' ו) לדברי חז"ל (ב"ר א, ג) שאמר: "רבי תנחומא פתח "כי גדול אתה ועושה נפלאות", א"ר תנחום הנוד הזה אם יהיה בו נקב כחוד של מחט כל רוחו יוצא ממנו, והאדם עשוי מחילים מחילים, נקבים נקבים, ואין רוחו יוצא ממנו, מי יעשה כן "אתה אלוקים לבדך".

*

מבוא – והנה כמה וכמה דינים נלמדים מלשונות המקראות, וכגון שצריך להודות לפני עשרה בני אדם ותרי מינייהו רבן ממש"נ (פסוק לב) "יִרְמְמוּהוּ בְּקֹהֶל עַם וּבְמוֹשֵׁב זְקֵנִים הַלְלוּהוּ", ועלינו לבאר האם החיוב הוא רק דומיא דקרא. למשל הרי בפסוק נאמר על הולכי מדבריות (פסוק ד) "תַּעֲבוּ בַמִּדְבָּר בִּישִׁימוֹן דָּרָךְ עִיר מוֹשֵׁב לֹא מִצְאוּ" – והאם נחייב רק אם היו במצב שכזה. וכן לגבי בית האסורים נאמר (פסוק י) "יִשְׁבִּי חֹשֶׁךְ וְצַלְמוֹת אֲסִירֵי עֲנִי וּבְרָזָל" והאם נחייב רק ככה"ג. וכן ביורדי הים נאמר (פסוק כה-כט) "וַיַּעֲמֵד רוּחַ סַעֲרָה וַתְּרוֹמֵם גְּלִיו כּוֹי חֲחוּגוֹ וַיִּנְוְעוּ פְּשָׁפֹר וְכָל חֲכִמְתָּם תִּתְבַּלַּע כּוֹי יָקֵם סַעֲרָה לְדַמְמָה וַיַּחֲשִׂי גְלִיקָם", והאם נחייב רק כשהיו בפועל בסכנה ככה"ג. ויסוד הדבר מבואר בביה"ל (ד"ה יורדי) דלא בעינן בפועל שיקרה כמקרה הזה, רק שאם היה במצב שיכול לקרות כמקרה הזה, הרי הוא מתחייב. ויבואר לפנינו כל דבר על מקומו.

תחנות ביניים של "יורדי הים" – יורדי הים מברכים רק כשסיימו את נסיעתם בים, ולא בעת עצירה, וה"ה בהולכי מדבריות ובדרך הליכתם עוברים דרך איזה עיר ג"כ אין מברכין, ומכריע השעה"צ שזה אפילו שוהים שם כמה ימים (משנ"ב סק"א). וכותב בשבט הלוי (ט, מה): "דזה שכתב המשנ"ב דאפילו באו לנמל לכמה ימים דלא יברכו, זה דוקא דעת הא"ר, אבל דעת הע"ת דבזמן ממושך כן יברכו, ומ"מ גם להא"ר דוקא במטרת נסיעה אחת מסוימת אלא דבנתיים מפסיקים קצת לעלות ליבשה ע"מ להמשיך ולגמור הנסיעה מסתבר דעת הא"ר והפוסקים, אבל בספנים שנים אחרי שנים ושם מקום הלוחם וחיתם וכי ס"ד שספן לא יברך כל ימיו ושנותיו ברכת הגומל כיון שעדין לא גמר שרותו דשרותו מתחלק לכמה פרטים, משא"כ נסיעה אחת במטרה אחת. ומאוד מסתברים בזה דברי הגאון מאמר מרדכי (ריט, א) דמדמה אפילו מציאות ההלכה של הא"ר להמבואר בשו"ע ס"ח דמי שיש לו מיחש קבוע הבא מזמן לזמן צריך לברך הגומל, הרי אע"פ שיודע שיחזור עליו המיחש שוב מברך על כל פעם וה"נ כה"ג דאין במה שצריך לחזור שוב לתפקיד ים סבה לפטרו מן ההודאה על שעבר, ואעפ"י שזה רק לשיטת המחבר בשו"ע ורמ"א חולק היינו לענין איכות החולה דלרמ"א בעינן מכה של חלל וכדומה אבל לא בזמן הברכה כו'. והנה גם אם לא ננקוט כהמאמר מרדכי, בהפסקה באמצע דרך ארוכה סתם כיון שאורך הנסיעה של עכשיו עדין לא נסתימה, מ"מ באלו המשרתים בים מסתבר שנתנת חופש להם הוא גמר פרק חלקי של שרותם לא של נסיעה מיוחדת, ומה שחוזרים חוזרים לשרותם ועבודתם, אמנם זה דוקא כשחוזרים לזמן מה לביתם, אבל ודאי אם באמצע נסיעה ארוכה לחו"ל מפסיקים קצת ויורדים לאיזה נמל ושוב מושכים בנסיעה להגיע למקום היעוד בזה נופלים בפלוגתת פוסקים הנ"ל וקשה לחייב ברכת הגומל בשם ומלכות עכ"פ".

על איזה ים ונהר מברכים – הביה"ל (ד"ה יורדי) כותב שלפי מנהג הספרדים (סעיף ז) שהולכי דרכים מברכים גם על סתם דרכים, אז גם בנהר יברכו על כל נהר, אולם לפי מנהג האשכנזים (שם) לא יברכו על נהרות מאחר דלא שכיחא סכנתא כמו גבי בים גמור.

לא ארע לו שום סכנה – פשוט דלכו"ע בין בים ובין במדבר מברכין אפילו לא קרה לו שום סכנה, כגון שעבר הים ולא היה שום רוח סערה וכה"ג או הלך במדבר ולא תעה בדרך ולא חסר לו מים וכה"ג, אפ"ה תקינו רבן לברך. ואע"ג דבקרא כתיב "תעו במדבר בישיון כו"ו וכמו כן גבי יורדי הים "ויאמר ויעמד רוח סערה וגו'", לאו דוקא שקרה לו אלא כיון שעלול לו לקרות מקרים כאלה צריך לאודויי שניצל מזה (ביה"ל ד"ה יורדי).

מנהרה שכתוב מתחת לים – כותב בשו"ת שבט הלוי (ט, עב): "בענין המנהרה שעשו מתחת הים בין צרפת לאנגליה כידוע, ונוסעים שם עם אוטו, אם זה נחשב ליורדי הים לברך ברכת הגומל כמו בספינה וכה"ג. לדידי פשוט דאין מברכים, דעכשיו הולכי יבשה הם ולא שייכי הני טעמא דחיוב להודות שמבוארים בתהלים (קז, כג) "במים רבים", ובפסוק כד "המה ראו מעשי ה' ונפלאותיו במצולה", היינו שכל פעם

מזדמן להם לראות בהצלחתם נפלאות, ובפסוק כה "ויעמוד רוח סערה", וכן פסוק כו-כז-כח, ואח"כ פסוק לא "יודו לה' חסדו וגו'", וכל זה לא שייך בנידו"ד, ופשוט דאין לברך". והגם שביארנו לעיל שלא צריך סכנה בפועל, מ"מ צריך שיהיה לכה"פ מעניינא דקרא ששייך להגיע למצב הזה (וכמש"נ בסמוך בשם הביה"ל אודות חבוש בבית האסורים).

גדר "חולה ונתרפא" – כותב בשו"ת שבט הלוי (ד, קנב-ג): "ולדידי פשוט, דכל שיצא מכלל סכנה של עכשיו וירד מהמטה ויצא לחוץ, דהיינו שיצא מעצם הסכנה רק צריך עוד איזה טיפול על הרושם שנשאר בזה ונמשך כידוע לפעמים זמן רב, יברך ברכת הגומל בשם ומלכות, דמ"מ עכשיו נעשה לו טובה ונס מן השמים, וכדמות ראייה מהמבואר (סעיף ח) דאפילו יש לו מיחוש קבוע ובא מזמן לזמן אעפ"כ חייב לברך כל פעם שיצא מכלל סכנה, וזה דבר ידוע דאם יש לו מיחוש קבוע רושם ושורש המחלה בתוכו לעולם קיים אלא דמתחדש מזמן לזמן א"כ לעולם לא נתרפא לגמרי ואעפ"כ חייב לברך כל פעם והה"ד בהנ"ל, ואף על פי שיש לדחות קצת ראי' זו מכ"מ גם מסברא יראה כנ"ל". אולם לשונו של הערוה"ש (ס"ה) זה "עד שיצא לשוק". וע"ע בשלמת חיים (סי' קצח-רב) שהשואל דקדק מדברי המשנ"ב שהוסיף "והולך כבר על בריו" צריך להמתין עד שיהא בריא לגמרי ולא יהא עליו שם חולה כלל אפילו אין בו סכנה – ונראה שם שהסכים עמו.

נסיעה במטוס – המנהג המקובל לברך "הגומל" כשנוסעים ממדינה למדינה ולא בטיסה פנימית בתוך הארץ, והוא הדין שאין מברכים כשנוסעים במכונית גם מעיר לעיר (עי' ארחות רבינו ח"א עמ' צא ואג"מ או"ח ב, נט והליכו"ש תפילה פכ"ג ס"ה). והגם שיתכן שבמציאות יש יותר נפגעים במכוניות מאשר במטוס – מ"מ יסוד הדבר ע"פ המבואר בביה"ל (ד"ה חבוש) שבעיני מעניינא דקרא, וקרא איירי רק ביורדי הים או הולכי מדבריות [וברכת "הגומל" נתקנה על חשש ליסטים וחיות רעות וכדומה ולא על חשש תאונות דרכים, אור לציון ח"ב יד-מג]. ובספר קנין תורה (א, טז-ג) הביא שהגרי"ז העיד על עצמו שלא בירך בנסיעה מא"י לשוויץ. וע"ע בשו"ת בצל החכמה (א, כ) שהביא שהגאון מטשעבין היה מורה לברך בלי שם ומלכות.

חבוש בבית האסורים – המשנ"ב (סק"ג וביה"ל ד"ה חבוש) מביא את שיטת המג"א שרק מי שחבוש על עסקי נפשות ויש סכנה בדינו שיוציאו אותו ליהרג צריך לברך, אבל מי שחבוש מחמת ממון שתובעים ממנו שבדאי עכ"פ לא יבא הדבר לידי סכנת נפשות [שאפילו אם לא ישיג ידו לשלם ג"כ לא יהרגו אותו] לא יברך. וגם בחבוש מחמת נפשות, אם כבר קבעו את ידו למאסר ותו אין לו סכנה, לכאורה לא יברך [אם לא שהשיבה גופא הוא סכנה כמו שידוע שיש בתי אסורים על פשעים גדולים שהשיבה בהם זמן מרובה הוא סכנת נפשות ובודאי צריך לברך כשיצא משם], אך י"ל שחייב להודות ולברך להשי"ת על שלא נגמר דינו מתחלה רק לשיבת בית האסורים בלבד ולא לעונש נפשות. ומצדד הביה"ל שהגם שיש חולקים על המג"א, אולם לפי מנהג האשכנזים (סעיף ז) ודאי צדקו דבריו. ומוסיף הביה"ל שגם לדעת החולקים – זה רק כשישב שם זמן ממושך ולא באופן שדנו אותו לישב יום או יומים בבית השוטרים (כמו שנהוג בזמנינו על חטאים קלים נגד חוקי הממשלה) דבזה לכ"ע אין מברכין דליכא הכא שום סכנה ואי"ז כלל מעניינא דקרא דכתיב ביה "יושבי חשך וצלמות וגו' ויכנע בעמל לבם וגו' וכשלו ואין עוזר וגו'". ומוסיף הביה"ל: "וגדולה מזו מצאתי לאחד שכתב, שחבוש מברך דוקא בשהיה כבול בכבלי ברזל, ואף שלדינא לא נראה כן דכפי הנראה נמשך אחר לשון המקרא דכתיב "אסירי עני וברזל" וכבר כתבנו לעיל דלא בעינן דומיא דקרא ואפי' בלא "תענו במדבר" או לא עמד רוח סערה ג"כ מברך וה"ה בזה וכ"מ משאר פוסקים שלא הזכירו תנאי זה, אבל עכ"פ ביושב יום או יומים בודאי אינו כלל מעניינא דקרא ואין לברך".

קטנים – קטן לא צריך לברך אם ארע לו אחד מד' דברים הללו – גם לא מצד מצות "חינוך" (משנ"ב סק"ג). והטעם כותב המג"א (ריש הסימן): "דלא שייך לומר "לחייבים טובות" דהא לאו בר עונשין הוא", ואם יאמר על אביו "לחייבים כו"ו זה אסור לו לעשות, ואם נאמר דידלג מלת "חייבים" אין לשנות מטבע שטבעו חכמים, ואין לומר ד"חייבים" קאי עליו דמצד הגלגול באין עליו יסורין, דמנא ידע דלמא הוא בחטא אביו". וכותב המנח"ש (ב, ד-לא) לדון: "בקטן שירד לספינה יחד עם אביו לעלות מחו"ל לאר"י והגדיל באמצע הדרך, שגם בכה"ג אפשר דלא יוכל לברך ברכת הגומל, כיון שהירידה לספינה היתה כשהוא קטן, וגם על זה שהיה נמצא בים גם לאחר שהגדיל שהוא מקום סכנה, אי אפשר לומר שזה עונש על חטאיו, שהרי זכות הוא לו מה שירד לספינה כשהוא קטן, ועכ"פ בקטן שחלה והבריא בהיותו קטן דאף שלא חזר להיות הולך על בוריו כי אם לאחר שהגדיל, ונמצא שנתחייב להודות כשהוא גדול, דאפ"ה פטור לברך, אף על גב שעכשיו הוא גדול. וצ"ע למעשה".

נשים – המשנ"ב (סק"ג) כותב: "מנהג העולם שאין מברכין ברכה זו, וכתבו האחרונים הטעם, משום דסדר ברכה זו הוא בפני עשרה וכדלקמיה ולא אורח ארעא לאשה. ויש שכתבו דמ"מ נכון הוא שתברך בפני עשרה עכ"פ בפני נשים ואיש אחד". ובהר צבי (א, קיג) יצא לדון בטעם חדש מדוע אשה לא מברכת.

יולדת – המנח"ש כותב (ב, ס-ל): "אמנם הטעם שנשים אינן נוהגות בכך, הוא כידוע מפני הצניעות שכבודה בת מלך פנימה, ורק ביולדת הואיל וכרגיל הקרובים מתאספים בבית וגם חייבת בקרבנות (אף על גב שאין זה קרבן תודה), רבים נוהגים בירושלם בברכה זו, ויש שרק באות לביהכ"ס לשמוע "ברכו", משא"כ במפלת אף על גב שחייבת בקרבן אבל כיון דליכא כלל אסיפת קרובים לכן אינן מברכות. אמנם חושבני דלכו"ע הבאת קרבן תודה ליולדת זו רק מצוה אבל לא חיוב, ואף גם ברכת הגומל מבואר במ"א ריש סי' רי"ט דנחשב רק רשות". אך בספר ארחות רבינו (ח"א עמ' צא) מובא שהחזו"א הורה שנשים לא יברכו, וכך מנהגן שלא לברך גם אחרי לידה. ובספר הליכו"ש (תפילה פכ"ג הע' 12) מובא בשם הגרש"א שבמקום שנהגו כך לא הסכים שישנו.

⁴ אולם במשנ"ב (סק"ד) ביאר ש"חייבים" הכונה: "אפילו לאותם שהם חייבים עכ"ז גומל להם טובות, וגם אני אף על פי שאיני הגון עכ"ז גמלי בכל טוב". ואעפ"כ כותב הפרי ציון (סי' א) שקטן לא מברך הגומל, כיון שאינו בר עונשים א"כ א"א לומר דבסיבת חטאיו באה לו צרה זו ולדידיה הוי מקבלת חסד שמחויב על הלל אבל לא ענין הודאה. וע"ע במחצה"ש בריש הסימן שמוכיח ממה שנשים לא מברכות שהברכה רק רשות.

מה מברך: בא"י הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, והשומעים אומרים: מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה.

"לחייבים" – י"מ שהכונה לאותם שהם בעלי עונשין [וכמש"כ ליל שלכן דנו לפטור קטנים], ולכן כותב הגר"ח פלאגי (לב חיים ג, נג) שכל שכן מי שפשע בנפשו והכניס עצמו לסכנה שצריך לברך על מה שהצילו הקב"ה⁵. וע"ע היטב במשני"ב (סק"ד) ובדברי החת"ס שהובאו בהקדמה.

השומעים עונים - "והשומעים עונים אמן, ואומרים" מי שגמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה" וזהו כעין תנחומין וברכה לנפש שסבלה יסורין" (ערוה"ש).

בעמידה – המברך צריך שיהיה עומד בשעת ברכה ובדיעבד יצא אף בישיבה (משני"ב). והנה הכס"מ תמה על הרמב"ם (שהוא מקור הדין) מנא ליה הא, ומשום הכי השמיטו בשולחן ערוך. אך כותב הב"ח: "מיהו מנהג כל ישראל לברך מעומד ואין לשנות, והכי משמע לישנא דקרא (תהלים קז, לב) **"וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו"**, דמדאמר "ובמושב זקנים יהללוהו" אלמא דהזקנים בישיבה מכלל דהמהללים אינם בישיבה אלא בעמידה". והאליה רבה כותב שזה דוחק, ולכן מבאר: "מדקריא ליה הקרא לשון "הלל" דמי להלל דקיי"ל (תכב, ז) דהלל בעמידה דכתיב (תהלים קלה, ב) "הללו כל עבדי ה' העומדים", וכן המנהג ואין לשנות". והחת"ס (א, נא) מבאר עפ"י הרמב"ם (פ"ב מהל' מגילה ה"ז) שזה מפני כבוד הציבור (וע"ע מש"כ לדון שמדינא מותר גם לברך ברכת הגומל בליה).

סעיף ג

צריך לברך ברכה זו בפני יו"ד, ותרי מינייהו רבנן, דכתיב "וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו" (תהלים קז, לב), ואם לא שכיחי רבנן, לא יניח מלברך; ונהגו לברך אחר קריאת התורה, לפי שיש שם עשרה; ואם בירך בפחות מעשרה, יש אומרים שיצא, ויש אומרים שלא יצא, וטוב לחזור ולברך בפני עשרה בלא הזכרת שם ומלכות.

הקדמה – בסוגיית הגמ' בברכות (נד, ב) אמרו: "מאי מברך? אמר רב יהודה "ברוך גומל חסדים טובים". אביי אמר, וצריך לאודווי קמי עשרה דכתיב **"וירוממוהו בקהל עם וגו'"**. מר זוטרא אמר, ותרי מינייהו רבנן שנאמר **"ובמושב זקנים יהללוהו"**. מתקיף לה רב אשי, ואימא כולהו רבנן, מי כתיב "בקהל זקנים" "בקהל עם" כתיב. ואימא בי עשרה שאר עמא ותרי רבנן קשיא.

תרי מינייהו רבנן שנאמר "ובמושב זקנים יהללוהו" – ואין זקן אלא מי שקנה חכמה. וכותב המג"א דהיינו הני דתנו הלכתא – ומבאר מחצה"ש מדכתיב (תהלים קז, לב) **"במושב זקנים"**, וזקן היינו שקנה חכמה (קידושין לב, ב) והוא ראוי להוראה. וע"ע בפמ"ג (א"א אות ג).

תרי רבנן מלבד העשרה – והנה דעת התוס' בסוגיא בברכות דבעינן תרי רבנן מלבד העשרה, וראה בביה"ל (ד"ה ותרי) שעמד על כך שהשו"ע השמיט שיטה זו, מאחר שידוע דכמה ראשונים סוברים, דכל היכי דלא אסיק הגמרא בתיובתא לא נדחה דינא דאמורא (ועי' רשב"ם ב"ב נב, ב ד"ה קשיא). וגם בענינו י"ל דמר זוטרא סובר, דאין סברא להצריך ב' לבד העשרה, דהיכן מצינו בכל התורה להצריך מספר י"ב אנשים, ובדאי הני ב' מתוך עשרה הם.

"ואם לא שכיחי רבנן לא יניח מלברך" – ראה בביה"ל (ד"ה לא) שכותב שהתרי דרבנן אינו לעיכובא, דהמעין בבה"ג יראה שלא העתיק כלל מימרא דמר זוטרא דבעינן תרי רבנן, ואפשר דס"ל דמאחר דרב אשי מותיב עלה קושיא אחר קושיא מסתמא לא חש לה כלל, וס"ל דמדאמוראי קמאי כרב יהודה ואביי לא הזכירו זה כלל, ס"ל **"דקרא אורחא דמילתא נקט דמהדר אחרי זקנים כדי שיברכו אותו"**, וכדכתב הרמב"ם השומעים אומרים "מי שגמלך כו"ו אבל לא דדינא הכי, וכמו בברכת חתנים לר"ג דיליף (כתובות דף ז') מ"ויקח בעז עשרה אנשים מזקני גווי" ודאי זקנים לאו דוקא, ולא לקחם אלא כדי שיברכו אותו וכמו שמבואר שם באמת בקרא דברכו אותו, כמו כן הכא כו'. ולכן אף שפסקינן דבעינן תרי רבנן, אעפ"כ אי לא שכיחי רבנן מסתברא שאינו מעכב, מאחר שבה"ג והר"י לא העתיקו כלל מימרא זו (וע"ע בחמד משה בזה).

האם בעל הנס נמנה בכלל המנין – ובעל הנס עצמו נמנה לאחד מהעשרה (משני"ב). אך לגבי שני התלמידי חכמים כותב האור לציון (ח"ב יד, מב): "אלא שיש לדון לענין מה דבעינן שני תלמידי חכמים אם הוא יכול להיות ממנין תלמידי חכמים, ונראה שמשלשון הפסוק **"ובמושב זקנים יהללוהו"** שמשם ילפינן דבעינן שני תלמידי חכמים, משמע שצריך להלל בפני שני זקנים, ולכן יש לחזור אחר עוד שני תלמידי חכמים אף אם המברך הוא תלמיד חכם". וע"ע בהג"ה הרע"א שכותב: "דבודאי האנשים ההמה צריך שיהיו זולת המודים ובעלי הנס. ובהיותם בדרך שאין שם י' ותרי מינייהו רבנן, אפי"ה הם הרבה מ"מ כיון דכולם המה בעלי הנס א"י לברך".

"ונהגו לברך אחר קריאת התורה לפי שיש שם עשרה" – החת"ס (שו"ת או"ח א, נא) כותב: "הנה הרדב"ז בתשובה וכן חכם צבי (סי' קו) העלו דזריזין מקדימין למצוה עדיף טפי מלהמתין עד שיעשה מצוה מן המובחר ע"ש, וא"כ קשה לכאורה מאי טעמא הנהיגו להמתין עד יום קריאת התורה משום כנופיא דבי עשרה ולא נימא זריזין מקדימין למצוה, אע"כ בי עשרה הוא עיקור הדין ולא רק הידור מצוה, וא"כ ממילא ספיקא לחומרא וכנ"ל, **מסתמא בקריאת התורה איכא תרי דמסברי לה ומסביר וסגי בהכי"**.

לברך בלא עשרה – נחלקו הפוסקים אם אפשר לברך גם בלי עשרה, מאחר ש"א שעשרה אינו אלא למצוה ודקדקו לה מדקאמר אביי רק בלשון "צריך". ומסיק המשני"ב (סק"ח): "ולפי"ז אם יודע שלא יזדמנו לו עשרה יברך בלא עשרה אפי' לכתחילה, ועיין בהלכות הרא"ה שכתב

⁵ אולם בשע"ת (אות ב במוסגר) נסתפק בזה, ובהליכו"ש (תפילה פכ"ג הע' 2) הביאו בשם הגרשז"א שהורה שלא לברך באופן שפשע. וע"ע בחיד"א (מחז"ב כאן) דפשיטא ליה שלא מברך א"כ בא הסכנה מאליו, ומוסיף שגם יצחק וכדומה שבא לו הוראה משמים לא בירך על העקידה, ומ"מ אם הולך לדרכו והיה מוכרח לעבור במדבר או בים מברך. וע"ע עוד מש"כ שיצחק לא בירך כי זה לא היה נס הצלה אלא תחיית המתים. וע"ע מש"כ שם על כניסת הכהן גדול לבית קה"ק ביוהכ"פ.

דימתין עד שלשים יום פן יזדמן לו עשרה שיוכל לקיים המצוה כהלכתה ויותר לא ימתין". ואחר שברך בלא עשרה עדיין טוב לחזור ולברך בפני עשרה בלא הזכרת שם ומלכות (משום דספק ברכות להקל). וראה בביה"ל (ד"ה וי"א) שהביא שדעת הרע"א שגם לפי הדעה שצריך עשרה מותר לברך בלא עשרה – דלא גרע מהמבואר ברמ"א בסמוך (בסעיף ד) שאדם מעלמא יכול לברך על חבירו הגם שלא נתחייב בה וכ"ש איהו גופיה, אלא דאם יזדמנו לו אח"כ עשרה צריך לברך עוד הפעם דרך חובה לדעה זו. ולכן לכתחילה יש ליהרר שלא לברך בלא עשרה אפילו דרך שבח והודאה, מאחר שאם יזדמן לו אח"כ עשרה לא יוכל לברך פעם שני דרך חובה דשמא קי"ל כדעה ראשונה וכבר יצא, אך אם כיון בהדיא שלא לצאת בהברכה, אפשר דלכו"ע יכול לחזור ולברך דאפילו למ"ד מצות א"צ כוונה היינו בסתמא אבל לא בכיוון בהדיא שלא לצאת וצ"ע (עכ"ד).